

V Praze dne 1. srpna 2011

OPONENTSKÝ POSUDEK NA DIZERTAČNÍ PRÁCI JANA ČIHÁKA

Střídání spisovné a obecné češtiny jako didaktický problém

Dizertační práci Jana Čiháka bychom mohli v základu rozdělit do tří hlavních částí. První z nich tvoří doktorandova polemika s Konceptem minimální intervence, jehož autorem je Mgr. Václav Cvrček, Ph.D. Druhou část jsou pak teoretická východiska, která sloužila pro vypracování dizertace, včetně vlastních komentářů; autor se zde zabývá i problematikou diglosie v českém jazykovém prostředí a obecně touto problematikou vůbec a analyzuje i jednotlivé učebnice, které kapitolu o spisovnosti a nespisovnosti zahrnují všechny. Závěrečný part práce je zřejmě nejcennější. Obsahuje totiž vlastní rozhovory žáků/studentů a jejich vyučujících, které doktorand Jan Čihák nashromáždil během vlastního výzkumu. (Možná by bylo vhodnější, kdyby byly všechny tyto rozhovory přepsány podle platných pravidel fonetické transkripce, jde totiž o přepis autentických školních dialogů.)

Součástí každého takového posudku jsou i připomínky formální. Těmi bych chtěl začít. Myslím, že právě tady práci nejvíc k zemi sráží to, že neodpovídá České státní normě pro vypracování těchto typů „dokumentů“. Zcela nenoremně jsou tady uváděny citace a jejich číslování, chybějí odstavce, resp. jejich grafická podoba není zvolena nejlíp; nejde tak o tzv. normostrany; doktorand důsledně nedodrжуje normu ani v tom, že po interpunkčních znaménkách (hlavně např. v datu) nedělá mezeru; a mezery jsou naopak kladeny tam, kde by být neměly: (*mládež mezi 15 – 18 rokem*, kde navíc chybějí tečky, jde o řadové číslovky), na jedné straně (s. 30) se tu objevuje odvolávka na tři bohemistky, jednou v podobě *Millerová-Hoffmannová-Schneiderová*, o pár řádků dál na téže straně už je ale varianta pomlčková a mezerová *Millerová – Hoffmannová – Schneiderová*. Při psaní procent ve spojení s konkrétní číslovkou je zásadní rozdíl v podobách 27 % (dvacet sedm procent) a 27% (sedmadvacetiprocentní). ...*pokles v letech 2000-2002 oproti letům devadesátým minulého století. Tento pokles je dán poklesem kvality* (s. 10) ... *z hlediska komunikace ve škole je tato problematika složitá, student tráví ve škole většinu dne, a proto představuje prostředí školy* (s. 45). Doktorand češtinář, ergo v dizertaci, by tyhle věty měl umět formulovat líp.

Co znamená *obor práce* (viz titulní strana)? Je tím myšlen obor doktorandského studia? Za spojením *vedoucí práce* se hodí víc dvojtečka než pomlčka (viz titulní strana). Spojení *kolegům češtinářům* (s. 2) se musí psát bez spojovníku (jde o typ *učitel češtinář*, nikoli *malíř-lakýrník*). Ve výčtu diků (rovněž s. 2) se ve spojeních *Dr. Mališovi, Dr. Ibrahimovi* uprostřed věty přece musí psát *dr.*

Některé chyby (zejména interpunkční) jsem opravil/vyznačil přímo v textu.

Není mi taky jasné, proč se prací prolíná autorský plurál (*stojíme před problémem, víme, že, je nám jasné, uznáváme ...* v ostrém kontrastu - viz. např. s. 127 – 1. sg. (*nechci nijak tento fakt paušalizovat*).

Uvědomuju si, že jde o formální grafické lapálie, a nechci, abych úvod posudku samého působil dojmem „úča comme il faut“, ale vzhledem k tomu, že jde o studenta bohemistiky a celá práce je traktována i jako pedagogická a didaktická, nemůžu si neodpustit tyto formální výtky.

Poznámky obsahové

1. Koncept minimální intervence /KMI/

Autor kritizuje KMI (zejména na s. 19-21, odd. 2.2.2) z pozice neadekvátnosti a nefunkčnosti zvoleného nástroje (plurality kodifikací) vzhledem k vytyčenému cíli (oslabení preskriptivismu). To je samozřejmě legitimní, nicméně u programového dokumentu, kterým KMI je, je to kritika nikoli myšlenky jako takové, ale „pouze“ jejího uplatnění. Pluralita kodifikací v rámci KMI není cílem, ale pouze prostředkem (explicitně je to tam přiznáno na s. 127), jak oslabit vliv jedné monopolní příručky na

jazykovou situaci. Z přednášky, kterou měl autor KMI Václav Cvrček v Pražském lingvistickém kroužku, se lze domnívat, že je jeho autor přesvědčen o tom, že tuto úlohu by pluralita plnila; a to v situaci, kdy se neuvažuje o prostředku jako pouze o správném, nebo pouze o špatném, ale jako o vhodném v určité situaci a nevhodném v jiné - došlo by tak ke kvalitativnímu posunu směrem od přetrvávající preskripce.

Další podstatnou (a v Čihákově podání trochu přehlíženou) vlastností navrhovaných pluralitních kodifikací je jejich odvozenost od reálných jazykových dat (tedy v podstatě striktní deskriptivnost). Nemělo by se tedy v případě užití takové kodifikace ve škole tak často jako dnes, že realita třeba zmiňovaných veřejných projevů je tak daleko od jejich popisu? Mělo by být tedy řádově obtížnější hodnotit žáka špatnou známkou a ve shodě s kodifikací za projev, který je ve skutečnosti v dané komunikační situaci vhodný, funkční apod. Preskriptivní tlak totiž nevzniká pouze tím, že jedna kodifikace má monopolní postavení, ale také tím, že je kodifikace vzdálena od toho, co je považováno za vhodné v situaci, kterou kodifikuje. Vzhledem k tomu, že od s. 108 sám doktorand ve své práci dochází k tomu, co tvrdí V. Cvrček, mohly tyto úvahové a jím dobře formulované připomínky obsahovat i jakýsi komentář autora dizertační práce.

Sám Václav Cvrček pak souhlasí (jde o osobní sdělení V. Cvrčka) s Janem Čihákem v tom, že množství komunikačních situací je nekonečné, a tudíž ke 100% naplnění ideálu KMI je třeba nekonečné množství popisů, což je samozřejmě nereálné. Pokud chápeme ovšem požadavek plurality kodifikací jako směřování, nikoli výsledek, je tato výtku poměrně málo podstatná v celkovém hodnocení konceptu. Je to podobné jako volání zubařů po účinné ústní hygieně – dovedeno do důsledku bychom si museli čistit zuby pořád, a stejně ten jejich požadavek nekritizujeme, přestože víme, že je nemožné ho absolutně splnit.

Pokud jde o hrozbu toho, že se jedna z pluralitních kodifikací stane předpisem – a to nebezpečí tu skutečně reálně hrozí (ale opět: je to přiznané úskalí KMI). Pokud ale bude kodifikace skutečně pluralitní (nejen ve smyslu kodifikace různých komunikačních situací, viz výše, ale i ve smyslu konkurence dvou kodifikací jedné komunikační situace), bude ten předpis mít řádově menší váhu, než má dnes. Jako majoritní bude navíc užíván jen do doby, dokud to bude komunikačně výhodné, tj. než se vzdálí od jazykové reality a začne činit mluvčím potíže jeho dodržování.

At' se doktorand zamyslí nad těmito řádky. Myslím, že při obhajobě práce bychom hovor mohli vést i tímto směrem a na toto téma.

2. Poznámky k úvaze a vyjasnění

- a) Uvítal bych vymezení toho, zda termíny *střídání-oscilace-přepínání-užívání* (od s. 6) jsou synonymické.
- b) Čeština je naším jazykem rodným nebo mateřským (s. 6)?
- c) Tvrzení (s. 12), že *televize jakožto zdroj vnímání mluvené spisovnosti nefunguje vždy spolehlivě* je konstatování, nebo výtku?
- d) Co je to komunikační úspěšnost (s. 31), co ji zaručuje ve vztahu k morfologickým varietám?
- e) Co je tím zásadním zdrojem ovlivňujícím jazykové povědomí? (s. 37)
- f) Kdo hraje iniciační roli při tvorbě povědomí o diferenciaci variet (s. 38)
- g) Jazykový vzor (s. 53) je hodnota pozitivní, negativní, nebo neutrální? Resp. musí být vzor vždy jen hodnotou pozitivní?
- h) Pokud J. Čihák uvádí (s. 57), že *za posledních 40 let došlo k výraznému posunu ve vnímání sledovaných aspektů v mluvě učitele*, pak měl dodat, zda jde o pohyb pozitivní, či negativní (náznak odpovědi lze ale dobře dovodit na s. 51).

- i) Na s. 59 přichází J. Čihák se závěrem – nikoli však novým – že *čistě spisovná mluva češtináře v hodinách mateřského jazyka není ve škole prakticky možná, ba dokonce ani žádoucí*. Vzhledem k tomu, že jde o doktoranda, který svůj zatímní profesní život věnoval výuce češtiny na anglickém gymnáziu, prosím, aby tento závěr rozšířil o své vlastní postřehy a prožitky, pocity. Cítil provinění, mluvil-li nespisovně jako „mluvní vzor?“ Nebo byl lidu/žactvu blíže? Jaká jsou ta jeho *učitelská echa*, o kterých dobře píše ve své práci? Jaké to je mluvit nespisovně se svými žáky v hodině češtiny? Jakou roli hraje žert nebo potřeba přirozenosti (např. s. 118) ve vyjadřování, resp. volbě kódu spisovného (nespisovného).

V úvodu práce na s. 7 si doktorand J. Čihák stanovuje jako cíl odpovědět na otázku, kdy a proč dochází ke střídání spisovné a obecné češtiny při vyučování v řeči učitele. Jde podle mě víc o mluvu než řeč, ale myslím, že odpovědi na tuto otázku se dizertační zhostila se ctí. Zajímá mě i to, jak moc a jestli vůbec (a tedy kdy) je v dnešní době *žádoucí/vhodné/nutné/potřebné/aktuální* zapojit spisovný jazyk do dennodenních běžných komunikačních situací, a potažmo do vyučování. Ať se autor práce pokusí definovat, co to je spisovný jazyk, co je to chyba, vývojová tendence. Kdy se studenty mluvit o těchto nejen parolových jevech. Autenticky při každém takovém nespisovném hovoru a analyzovat s nimi, proč mluví nespisovně, nebo kdy a jak? Jak by charakterizoval řeč češtinářů, a tedy i svoji – je v ní spisovnosti užíváno násilně?

Vzhledem k tomu, že práce vznikala víc než pět let, je cenná její závěrečná část obsahující konkrétní komunikační situace a jejich komentářovou analýzu. V potaz byly brány i učebnice češtiny, tedy hlavně ty, které se štítkem schvalovací doložky MŠMT tvoří páteří pomůcku nejen učitelovu, ale i žákovu. Jaká je tedy ta současná mluvená podoba češtiny ve školách, a proč je taková? Do jaké míry ovlivňují její podobu právě učebnicové texty? Pozitivně, nebo negativně?

Na s. 128 se objevuje tvrzení, které bychom v dnešní době mohli označit za platné, a je dobře, že v této práci taky zaznělo: *...obecná čeština expanduje i do komunikátů a komunikačních situací, které obvykle středoškolské učebnice klasifikují jako doménu spisovnosti. Z výzkumu je ovšem patrné, že takto jednoznačně nelze situaci klasifikovat a že jazykový standard při komunikaci ve škole je širší než kodifikovaná spisovnost*. Jde sice o poměrně banální konstatování, vítám ale, že je v dizertaci obsaženo. Doktorand ví, jak s ním pracovat? Ví, jak ho studentům vysvětlit? Tuší, jaká bude ochota češtinářů v Česku pracovat s ním?

Ve svém posudku jsem naznačil několik tematických okruhů. J. Čihákovi by mohly být návodné při jeho přípravě na obhajobu této praktické dizertační práce.

Návrh oponenta: *dizertaci doporučuju k obhajobě*

PhDr. Petr Vybíral, Ph.D.